

NASTANAK LOKALITETA TIPA „OBROVAC“: STRATIGRAFSKO VREDNOVANJE STARE HIPOTEZE

Boban Tripković

Odeljenje za arheologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Apstrakt: *Lokaliteti tipa Obrovac su arheološka nalazišta očuvana najčešće u vidu brežuljka koji je opasan širokim jarkom. Rasprostranjeni su, prema podacima iz literature, isključivo u zapadnoj Srbiji. Prvi istraživači su pretpostavili da su praistorijski stanovnici iskopanom zemljom nasipali prostor okružen rovom kako bi zaštitili naselje od poplava. Ta pretpostavka nije do sada mogla da bude testirana usled nedovoljne istraženosti. Jedan od ciljeva istraživanja lokaliteta Ša-nac-Izba u Lipolistu tokom 2013. bio je i provera stare hipoteze o načinu nastanka lokaliteta tipa Obrovac. U ovom tekstu je to učinjeno u dva koraka. Najpre je rekonstruisana geneza same hipoteze o nastanku lokaliteta, a onda je upoređena stratigrafija dva nalazišta ovog tipa, od kojih je jedno istraživano pre skoro četiri decenije, a drugo u okviru novog projekta.*

Ključne reči: *lokaliteti tipa Obrovac, utvrđeni i ograđeni prostori, Mačva, kasni neolit, rani eneolit, stratigrafija, formacioni procesi.*

Originalan naučni rad
UDK: 903"634"(497.11)
902.2(497.11)
Primljeno: 15.11.2017.
Prihvaćeno: 17.12.2017.

Boban Tripković
Odeljenje za Arheologiju, Filozofski fakultet,
Univerzitet u Beogradu
Čika-Ljubina 18-20
11000 Beograd
b.tripkov@f.bg.ac.rs

FORMATION OF THE “OBROVAC” TYPE-SITES – THE STRATIGRAPHIC EVALUATION OF AN OLD HYPOTHESIS

Boban Tripković

Department of Archaeology, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade

Abstract: *The Obrovac type-sites are most frequently preserved in the form of small hills surrounded by a wide ditch. According to the published data, they are present only in western Serbia. The first researchers assumed that prehistoric inhabitants covered the space inside the ditch with dug earth in order to protect the settlement from floods. Until now, this hypothesis could not be tested due to insufficient research. During the research of the site of Šanac-Izba in Lipolist in 2013, one of the goals of the research was to reevaluate the old hypothesis of the formation of the Obrovac type-sites. This was accomplished in two steps. Firstly, the creation of the hypothesis itself was reconstructed, and then, the stratigraphy of two sites, one of which was excavated almost four decades ago, and the other within a new project, was compared.*

Key words: *Obrovac type-sites, fortified and enclosed spaces, Mačva, Late Neolithic, Early Eneolithic, stratigraphy, formation processes.*

Original scholarly article
UDC: 903”634”(497.11)
902.2(497.11)

Received: 15.11.2017.

Accepted: 17.12.2017.

Boban Tripković
Department of Archaeology, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade
Čika-Ljubina 18–20
11000 Belgrade
b.tripkov@f.bg.ac.rs

UVOD

Nalazišta tipa Obrovac izdvojena su u arheološkoj literaturi pre više decenija (Trbuhović i Vasiljević 1975; Трбуховић и Васиљевић 1983) nakon čega gotovo da nisu bila predmet daljih istraživanja.¹ Prema trenutnom znanju, rasprostranjenost su isključivo na području zapadne Srbije, pretežno u Mačvi, šabačkoj Posavini i Pocerini. Većina lokaliteta prečnika je do 40 m i izgledom podseća na brežuljak (tel ili tumul), mada su u nekoliko slučajeva i znatno veći, do čak nekoliko stotina metara u prečniku. U cilju zaštite "od neprijatelja i poplava" okruženi su jarkom i, ponekad, bedemom. Materijalne ostatke na površini nalazišta uobičajeno su činili kućni lep, fragmenti keramike i predmeti kamene industrije na osnovu čega su datovani pretežno u vinčansku kulturu (Trbuhović i Vasiljević 1975; Трбуховић и Васиљевић 1983). Pretpostavka istraživača bila je da su lokaliteti stalno nastanjeni sa 1–2 domaćinstva koja su prilagođena za život u barovitoj i močvarnoj sredini. Osim toga, izneli su i drugu pretpostavku, za ovaj rad važniju, da su praistorijski naseljenici prilikom kopanja jarka iskopanu zemlju nasipali u unutrašnjost opkopa u nameri da, kako možemo da zaključimo, izdignu prostor stanovanja i tako naselje zaštite od poplava (Трбуховић и Васиљевић 1983, 78). Materijalna kultura i hronologija lokaliteta tipa Obrovac u međuvremenu su preispitani, a ukazano je i na problem definisanja nalazišta kao specifičnog naseobinskog tipa (Стојић и Церовић 2011; Tripković 2009; Трипковић 2013). Hipoteza o načinu nastanka specifičnih teloidnih lokacija tada, međutim, nije mogla da bude vrednovana usled nedostatka istraživanja. S druge strane, činilo se da hipoteza ima čvrsto uporište u izgledu nalazišta, beleškama o kulturnoj stratigrafiji, naposljetku i u geografiji današnje Mačve, gde je najveći broj lokaliteta rasprostranjen, koju odlikuju izrazito ravničarski pejzaž, česte poplave i stagnacija površinskih voda (Милојевић 1962).

Projekat „Život u močvari“ za cilj ima ispitivanje fenomena brežuljkastih lokaliteta u zapadnoj Srbiji. Od 2010–2013. nalazišta su rekognoscirana, njihove pozicije zabeležene ručnim GPS uređajem, a na tri nalazišta urađeno je i magnetometarsko merenje. Izgled nalazišta u najvećem broju slučajeva odgovarao je opisima ranijih istraživača, a najbolje očuvani lokaliteti i dalje su bila mesta istaknuta u prostoru i okružena širokim jarkom (Трипковић, Церовић и

1 Rad na pisanju teksta finansiran je sredstvima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, u okviru projekta „Bioarheologija drevne Evrope: ljudi, životinje i biljke u praistoriji Srbije“ (br. 47001).

Булић 2013). Istaknut položaj lokaliteta svakako je nametao i potrebu za procenom stare istraživačke hipoteze o načinu nastanka nalazišta, koja u prethodnim osvrtima nije bila moguća. Tokom 2013. u okviru projekta istražen je lokalitet Šanac-Izba kod Lipolista (Šabac) što je, osim boljeg uvida u hronologiju i stratigrafiju nalazišta, omogućilo i stratigrafsku proveru stare hipoteze. Tu proveru smo u daljem tekstu učinili u dva koraka. Najpre smo pokušali da istražimo, rekonstruišemo i pojasnimo genezu same hipoteze o nastanku lokaliteta tipa Obrovac. Potom smo, radi dobijanja traženog odgovora, uporedili stratigrafiju nalazišta Šanac-Izba kod Lipolista koje je istraženo u okviru projekta Život u močvari i Šanac u Obrovčinama u Dublju (Bogatić), čijim je istraživanjem pre skoro četrdeset godina finalizovana hipoteza o načinu nastanka tih lokaliteta.

GENEZA HIPOTEZE (1973): ŠANAC U OBROVČINAMA, DUBLJE (BOGATIĆ)

Prvi lokaliteti tipa Obrovac zabeleženi su u literaturi krajem 60-ih 20. veka (Vasiljević 1967), ali su podaci o većini prikupljeni i publikovani početkom naredne decenije (Trbuhović i Vasiljević 1972; Vasiljević 1973). Isticano je da se većinom nalaze u barovitom području i da podsećaju na tel ili tumul. U finalnim publikacijama nalazišta su tek sumarno opisana, ali je uobičajeno pomenuto da se na njihovoj površini nalaze kućni lep, keramika i kremen na osnovu čega su datovani u kraj neolita i, ponekad, u početak bronzanog doba (Trbuhović i Vasiljević 1975; Trbuhović i Vasiljević 1983).² Neka nalazišta su u međuvremenu i istraživana, ali u objavljenim radovima nema navoda koji bi eksplicitno ukazali kako je nastao izgled brežuljka (Vasiljević 1967; 1972). Tumačenje nalazišta izneto je već sredinom 70-ih (Trbuhović i Vasiljević 1975), a pretpostavka o načinu nastanka tek početkom 80-ih (Trbuhović i Vasiljević 1983).³ Prema našem istraživanju, ideja o načinu nastanka lokaliteta tipa Obrovac formirana je znatno ranije, najverovatnije u vreme i nakon istraživanja nalazišta Šanac u Obrovčinama u Dublju (Trbuhović i Vasiljević 1973). Jedino odatle raspoložemo (objavljenom) terenskom dokumentacijom koja pojašnjava kako su istraživači razumeli kulturnu stratigrafiju nalazišta i na osnovu čega su potom pretpostavili poreklo brežuljkastog izgleda drugih sličnih lokaliteta. Njihova ideja tada nije precizno obrazložena, ali su objavljeni podaci dovoljni da možemo da je uočimo.

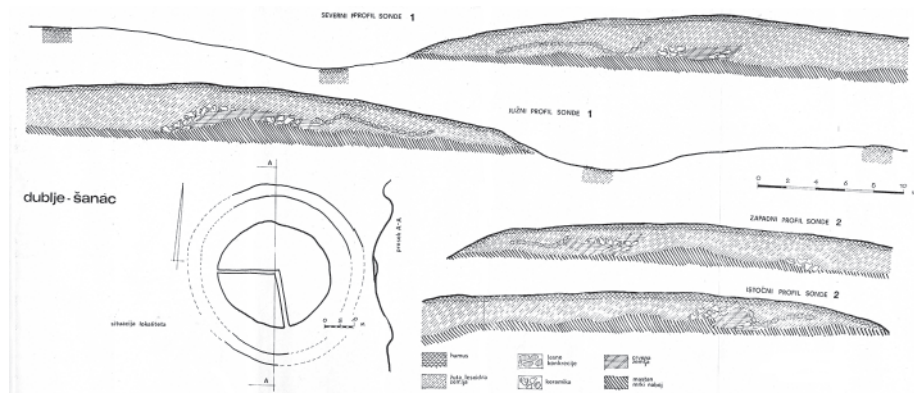
2 Autori iznose kontradiktorne navode datujući lokalitete okvirno u „neolit“, „kraj vinčanske kulture“, „nakon 5. m u Vinči“, a ponekad jasno ukazuju da je delom reč i o vremenu nakon vinčanske kulture, koristeći najčešće navode kao „počeci bronzanog doba“ i „period prelaska od neolita ka bronzanom dobu“ što je arhaična terminologija za bakarno doba.

3 Katalog sa opisom nalazišta u publikaciji iz 1983. preuzet je, uz manje izmene, iz teksta objavljenog ranije (Trbuhović i Vasiljević 1975). U ranijem tekstu, međutim, nismo zapazili navode o nasipanju zemlje u „unutrašnjost rova“.

Slika 1. Šanac u Obrovčinama, Dublje (Trbuhović i Vasiljević 1973).

Lokalitet Šanac u Obrovčinama nalazi se oko 1 km jugoistočno od sela Dublje (opština Bogatić). Opisan je kao uzvišenje prečnika 25 m i visine do 2 m (Vasiljević 1972). Tada je navedeno i da nalazište ima kružno udubljenje u sredini čije poreklo nije objašnjeno, a na osnovu čega je kasnije svrstan u podtip II lokaliteta tipa Obrovac (Trbuhović i Vasiljević 1975; Трбуховић и Васиљевић 1983). Lokalitet je još u to vreme bio prekriven šumskom vegetacijom što je uslovalo da bude relativno dobro očuvan i da njegov izgled i stratigrafija posluže kao model za taj tip nalazišta (Slika 1). Prema planu koji je izrađen prilikom istraživanja, nalazište je okruženo jarkom širine oko 6 m (Slika 2: osnova). U odnosu na najnižu tačku u jarku najviši deo nalazišta svakako je izdignut oko 2 m. Ako uporedimo visinu nalazišta sa prostorom izvan njega onda izdignutost brežuljka nije tako upadljiva, mada i dalje postoji. Sudeći, na primer, prema preseku nalazišta pravcem jug-sever, visina nalazišta na severnoj strani približno je jednaka nadmorskoj visini na prostoru sa druge strane jarka (Vasiljević 1973: P.1). Očigledno je da jarak oko nalazišta pojačava utisak izdignutosti i čini da ono upadljivo dominira prostorom.

Slika 2. Osnova i presek lokaliteta Šanac u Obrovčinama, Dublje (Trbuhović i Vasiljević 1973).

Lokalitet je istražen sa dva rova širine 1 m i dužine oko 20 m.⁴ Prvi rov ima orijentaciju zapad-istok, prostirući se od periferije prema središtu nalazišta, dok je drugi orijentisan pravcem jug-sever, takođe od periferije prema središtu. U središnjem delu nalazišta rovovi se dodiruju formirajući približno prav ugao. Dva ispitana rova pokazuju istu, u osnovi veoma jednostavnu stratigrafiju (Slika 2: presek). U najnižem nivou je uočena „tamnomrka masna nabijena zemlja“ prosečne debljine oko 0,3 m, mada je mestimično iskopana i do 0,7 m debljine. Iznad nje se nalaze arheološki ostaci u vidu kućnog lepa, komada grnčarije i crvene zemlje, koja verovatno potiče od izgorelog lepa. Arheološke ostatke prekriva sloj „žute lesoidne zemlje“ koji je relativno tanak iznad arheoloških objekata, ali na drugim mestima je debeo i do 1,3 m. Na vrhu je tanak sloj humusa. Prilikom iskopavanja po obodu nalazišta uočen je manji „valum“, kao i ostaci građevine sa ognjištem. Istraživači su pretpostavili da je srednji deo nalazišta udubljen jer tu nije bilo građevinskih objekata i na osnovu materijalne kulture dotali ga u kraj vinčanske kulture (Trbuhović i Vasiljević 1973, 133). Objavljen materijal i kasnija revizija neobjavljenog arheološkog materijala upućuju, međutim, na nalazište iz ranog eneolita, odnosno iz vremena kulturnog kompleksa Bujanj-Salkuca-Krivodol (Стојић и Церовић 2011).

Istraživači su verovatno iskopali još dve manje sonde koje se u kratkom izveštaju eksplicitno ne pominju, ali su zabeležene na crtežima stratigrafije nalazišta. Prema objavljenom crtežu, obe se nalaze u produžetku rova istok-zapad, jedna u jarku, a druga na prostoru van nalazišta. Ove sonde imaju identičnu stratigrafiju. U njihovoj osnovi je žuta lesoidna zemlja (zdravica) iznad koje se nalazi tanak sloj humusa (Trbuhović i Vasiljević 1973: P.1). Stratigrafija tih sondi ne sadrži arheološke ostatke, kao ni sloj „tamnomrke masne nabijene“ zemlje. Prema našem mišljenju, upravo je ova razlika u stratigrafiji istraživače dovela do pretpostavke o načinu nastanka nalazišta. Nabacivanjem i nabijanjem zemlje iskopane iz rova formiran je, prema njihovom uverenju (Trbuhović i Vasiljević 1973, 133, P.1), „tamnomrki masni naboj“ koji je, možemo da zaključimo, izdigao prostor okružen rovom i nastanjenu lokaciju time zaštitio od poplava.

Za druga istraživana nalazišta iz tog perioda ne raspolažemo adekvatnom terenskom dokumentacijom i ne možemo da procenimo u kojoj su meri učestvovali u izgradnji navedene hipoteze.⁵ Na primer, lokalitet Šančine u Desiću, lociran na padinama Cera (Vasiljević 1967), i Obrovčine u Ratkovači (potez Lug) u Dublju (Vasiljević 1972) istraživani su nešto ranije, a lokaliteti Obrovac u Majuru kod Šapca (Trbuhović 1974) i Barič-Subotica kod Koceljeve (Trbuhović 1976) nešto kasnije, ali sa tih iskopavanja ne raspolažemo preciznim podacima o stratigrafiji. Možemo samo da pretpostavimo da je u nekim slučajevima

4 Stratigrafija nalazišta prikazana je na crtežu u razmeri koja ukazuje da dužina rova, odnosno poluprečnik nalazišta iznosi oko 35 m, što ne odgovara ranijim opisima. Prilikom naše poseite nalazištu utvrdili smo da je prečnik brežuljka oko 35 m.

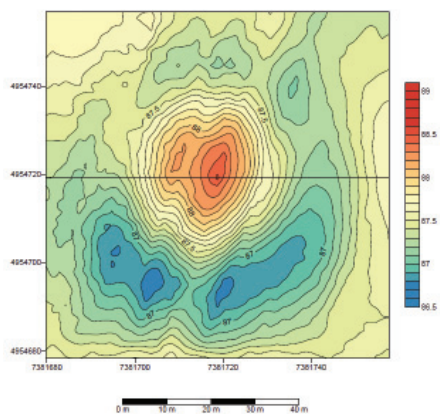
5 Dokumentacija o nalazištima tipa Obrovac koja se čuva u Narodnom muzeju Šabac, a koju smo imali priliku da pregledamo za potrebe projekta „Život u močvari“, nije sadržala podatke o stratigrafiji nalazišta osim već objavljenih planova sa lokaliteta Šanac u Obrovčinama u Dublju.

takođe primećen tamnomrki sloj u osnovi nalazišta, što je pretpostavku istraživača o formiranju naselja učvrstilo ili dovelo do kraja.

Kada uzmemo u obzir sve navedeno, zaključujemo da su istraživači pretpostavku o nastanku lokaliteta tipa Obrovac dugo promišljali, kao i da se ona nametnula iz tri zapažanja. Prvo je barovita i močvarna sredina u kojoj se lokaliteti većinom nalaze, što je zahtevalo neko specifično prilagođavanje ljudske populacije. Druga je njihov izgled brežuljka, izrazito upadljiv u odnosu na okruženje, koji je istraživače podsećao na nalazišta tipa tel ili tumul. Treće zapažanje je jednostavna stratigrafija nalazišta, koja stvara utisak da izgled brežuljka nije nastao isključivo naslojavanjem kulturnog sedimenta. Interpretativno sučeljavanje tri navedene karakteristike istraživače je tokom godina dovelo do hipoteze o načinu nastanka lokaliteta tipa Obrovac (Трбуховић и Васиљевић 1983). Iz ove perspektive ideje autora postaju veoma zanimljive ne samo zbog toga što nude jedno specifično tumačenje načina na koji su se ljudi u prošlosti adaptirali na životno okruženje, već i zbog toga što se mogu sagledati kroz heuristički metod, doduše ogoljen do neprepoznatljivosti, kroz koji su kao istraživači gradili svoje uporište. Te ideje do sada nisu dobile odgovarajuću pažnju u arheološkoj zajednici, niti su u međuvremenu testirane, delom i usled nedostatka arheoloških istraživanja. Tek istraživanjem lokaliteta Šanac-Izba u Lipolistu, stekli su se uslovi za vrednovanje i preispitivanje stare i gotovo zaboravljene ideje o načinu nastanka lokaliteta tipa Obrovac.

PROVERA HIPOTEZE (2013): ŠANAC-IZBA U LIPOLISTU (ŠABAC)

Lokalitet Šanac-Izba se nalazi u barovitoj sredini, oko 1 km severno od sela Lipolist. U ranijoj literaturi najverovatnije je zaveden pod nazivom DŽudžin šanac, o čemu u literaturi postoje donekle kontradiktorni podaci (up. Трипковић et al. 2017). Lokalitet je u vidu brežuljka kružne osnove, prečnika 35–40 m, a njegov najviši nivo izdignut je oko 1,5 m od okruženja (Slika 3). Lokalitet je sa svih strana opasan plitkom depresijom koja ukazuje da je reč o jarku, što je utvrđeno i magnetometarskim snimkom. Jedino se sa južne strane nalazi rampa široka oko 2 m koja povezuje brežuljak sa

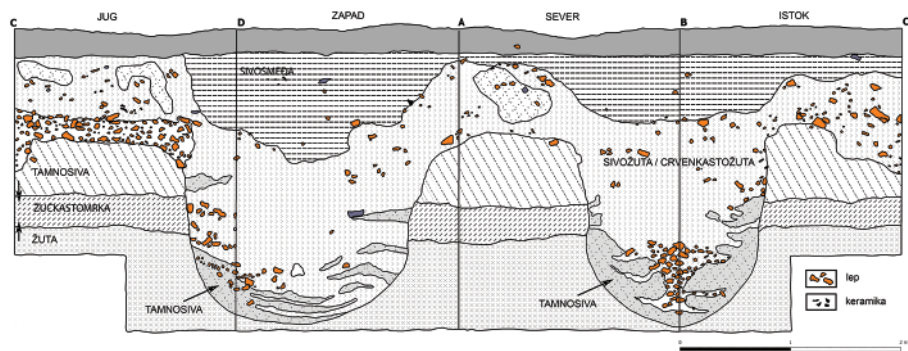

Slika 3. Šanac-Izba, Lipolist. Digitalna elevacija terena (izradio Jugoslav Pendić).

prostorom izvan nalazišta, i moguće da je upravo to mesto u prošlosti služilo kao pristup na lokaciju okruženu jarkom. Lokalitet se nalazi na agrikulturnoj parceli i njegovi gornji nivoi su oštećeni, ali i dalje ima izdignut položaj koji se ističe u ravnom okruženju. Na prostoru brežuljka nalazi se crvenkasta zemlja, što je veoma upadljivo nakon oranja, koja sadrži brojne arheološki materijal (Трипковић et al. 2017). Crvenkasta zemlja i materijal ne uočavaju se, međutim, izvan prostora okruženog jarkom. Naše istraživanje ukazalo je da je reč o naselju iz ranog eneolita, dakle lokalitetu istovremenom ili približno istovremenom nalazištu Šanac u Obrovčinama u Dublju.

Na lokalitetu su ispitane dve sonde 2 x 2 m, obe u središnjem delu nalazišta, udaljene 4 m jedna od druge. U njima su otkriveni ostaci najmanje jedne građevine i četiri jame ukopane u pedološku podlogu. Dubina jama iznosi 2,5–2,8 m, mereno od površine. Stratigrafija nalazišta, opis i relativna hronologija objekata detaljno su obrazloženi na drugom mestu (Трипковић et al. 2017), a ovde ističemo samo osnovnu stratigrafiju nalazišta koja je od interesa za ovaj rad. U osnovi obe ispitane sonde pedološka podloga je u vidu žute glinovite zemlje, koja je u višim nivoima postepeno dobijala tamniju nijansu, dok nije postala izrazito tamnosive, gotovo crne boje (Slika 4). Prosečna debljina tog tamnog sloja bila je oko 0,4 m, ali često je bio i znatno deblji. Ta tamna zemlja je bila paleozemljište na koje su nataloženi kulturni ostaci u vidu urušene građevine sa drugim arheološkim materijalom. Arheološki ostaci prekriveni su sedimentom crvenkastožute zemlje koja je takođe sadržala sitne i srednje krupne komade lepa i fragmente keramike. Iznad se nalazio još površinski sloj debljine do 20 cm, devastiran izoravanjem.

Da bi procenili odnos prirodne i kulturne stratigrafije, tokom istraživanja smo u nedostatku praktičnijeg metoda ispitali još jednu sondu veličine 1 x 1 m, udaljenu oko 25–30 m zapadno od nalazišta. Cilj ove sonde bio je i da proveriti eventualno rasprostiranje kulturnog sloja izvan nalazišta. Pokazalo se da nakon

Slika 4. Šanac-Izba, Lipolist. Stratigrafija sonde 1 (crtao M. Cerović).

platkog oraničkog sloja, koji nije sadržao materijalne ostatke, zemlja postaje žuta, veoma glinaste strukture i potpuno sterilna, dakle bez arheoloških nalaza. Osim, naravno arheoloških ostataka, koji se ovde ne javljaju, upadljiva razlika u odnosu na stratigrafiju nalazišta bila je i nedostatak paleozemljišta izrazito tamnosive boje. Paleozemljište se, dakle, nalazilo isključivo u osnovi teloidnog nalazišta.

Ako uporedimo prethodno navedene podatke o nalazištima Šanac u Obrovčinama kod Dublja i Šanac-Izba kod Lipolista uočavamo nekoliko zajedničkih odlika. Najpre, dva nalazišta dele iste kulturne karakteristike i približno su istovremena. Drugo, oba lokaliteta imaju izgled brežuljka i okružena su jarkom što ukazuje da su ranije ispravno svrstani u isti kulturni fenomen. Treće, kulturna stratigrafija je u oba slučaja prilično jednostavna. I poslednje, pedološku podlogu oba nalazišta čini tamnomrki, odnosno tamnosivi/crni sloj koji se ne uočava na prostoru van nalazišta. Razlika u boji paleozemljišta (tamnomrka i tamnosiva ili crna) nije posledica subjektivnog čitanja boja već primarno proističe i iz različite pedološke podloge dva lokaliteta, međusobno udaljena oko 7 km. Sudeći prema pedološkoj karti severozapadne Srbije (Tanasijević i Pavlović 1966), arheološko nalazište Šanac u Obrovčinama u Dublju nalazi se na černozeru (izluženi, zabareni i metamorfizirani), dok se nalazište Šanac-Izba u Lipolistu nalazi u području koje pokriva pseudoglej (parapodzol), zemljište nepropusne strukture koje u gornjim nivoima obično ima tamnosiv ili crn horizont.

Iz svega što je prethodno navedeno vidimo da pretpostavka ranijih istraživača o načinu nastanka lokaliteta tipa Obrovac, iako kratko navedena bez pratećeg obrazloženja, nije bila ni brza ni nepromišljena, i da je posledica dugo prikupljenih podataka o životu u Mačvi tokom kasne praistorije. Naše istraživanje upućuje da je hipoteza o poreklu izgleda lokaliteta finalizovana već tokom prve polovine 70-ih i da se odgovor na nju krije u razumevanju podataka koji su u tom periodu stavljeni na raspolaganje. Jedina nova informacija iz tog doba je tamnomrki sloj u osnovi nalazišta Šanac u Obrovčinama u Dublju, koji je tada identifikovan kao “naboj”, dakle kao sloj antropogenog porekla. Prilikom

Slika 5. Šanac-Izba, Lipolist. Severni profil sonde 1 (foto B. Tripković).

istraživanja lokaliteta Šanac-Izba u Lipolistu utvrdili smo da u osnovi nije antropogeni naboj već paleozemljište, odnosno prirodni sloj tamnosive, gotovo crne boje (Slika 5). Geoarheološka bušenja na šest lokaliteta tipa Obrovac koje smo sproveli godinu dana nakon istraživanja u Lipolistu, a u koja su bila uključena i ranije istraživani Šanac u Obrovčinama u Dublju i Obrovčine u Ratkovači (Lug) u Dublju, ukazala su da paleo-

zemljište (tamnomrke ili tamnosive boje) jeste u osnovi ovih nalazišta i da se, po pravilu, nalazi na prostoru koji je potom prekriven kulturnim sedimentom (Tripković and Penezić 2017). S obzirom na to da u slučaju najvećeg broja nalazišta tipa Obrovac arheološki ostaci nisu zabeleženi izvan prostora brežuljka, održanje paleozemljišta na prostoru nalazišta najverovatnije je imalo antropogenu pozadinu, odnosno ono je “konzervirano” verovatno zahvaljujući naseljavanju i naslojavanju tokom kasne praistorije. Za drugačiji zaključak neophodne su nove analize.

NASTANAK LOKALITETA TIPRA OBROVAC: OKVIR ZA NOVU HIPOTEZU

Sudeći prema stratigrafiji lokaliteta Šanac-Izba u Lipolistu, kao i na osnovu geoarheoloških bušenja na još šest nalazišta, mora se odbaciti staro tumačenje nastanka lokaliteta tipa Obrovac. Prema tome, poreklo izgleda nalazišta u vidu brežuljka opasanog jarkom mora dobiti novo tumačenje, što je jedan od izazova projekta “Život u močvari”. Naša ranija okvirna pretpostavka (Tripković 2009), na čijem punom obrazloženju radimo, je da su na izgled lokaliteta tipa Obrovac združeno uticali različiti prirodni i kulturni faktori, među kojima je važnu ulogu imala dugoročna erozija bedema, odnosno nasipa izgrađenog uz perimetar nalazišta. Erozija izgrađenog nasipa najmanje utiče na centralni deo lokaliteta, što kao krajnji efekat ostavlja plitku depresiju u sredini nalazišta. Takav bedem (“valum”), kao i “udubljenje u sredini”, pominje i istraživač lokaliteta Šanac u Obrovčinama u Dublju, a ovo poslednje objašnjava nedostatkom objekata u središnjem delu (Trbuhović 1973). U kasnijoj literaturi istraživači bedem više nisu pominjali, ali je “udubljenje” u središtu nalazišta prepoznato kao važna fizička karakteristika ovog i još deset nalazišta tipa Obrovac (Trbuhović i Vasiljević 1975; Трбуховић и Васиљевић 1983).

Umesto da primetimo da su navedeni podaci potpuno neopaženo prošli u stručnoj javnosti, skloniji smo da predložimo da su lokaliteti tipa Obrovac decenijama potpuno marginalizovani upravo zbog navoda o izgledu nalazišta, preciznije zbog navoda o bedemima, širokim rovovima i, naposljetku, o “udubljenju u sredini”. Ta marginalizacija svakako nije bila bez osnove. S jedne strane, više nego sumarni navodi o fizičkim karakteristikama nalazišta nisu bili dobro obrađeni, ostavljajući savremenici ili potonjim istraživačima premalo podataka da promišljaju i rekonstruišu njihove moguće uloge i značenja. S druge strane, objavljeni podaci nisu odgovarali ni tadašnjim znanjima o vinčanskoj kulturi u koju su nalazišta pretežno datovana i verovatno su stvarali nelagodan interpretativni osećaj za druge istraživače. Sublimacija ove dve stvari, na primer, može se videti i u najnovijoj autorskoj monografiji o praistorijskim nalazištima u severozapadnoj Srbiji gde su rovovi oko lokaliteta tipa Obrovac autoritativno pro-

tumačeni isključivo kao isušeni rečni meandri (Стојић и Церовић 2011), iako su bar jednom koautoru već bili poznati prvi rezultati projekta *Život u močvari*.

Tokom poslednje decenije situacija se veoma promenila. Niti se lokaliteti tipa Obrovac striktno datuju u vinčansku kulturu, niti su ograđeni, utvrđeni ili zaštićeni prostori na centralnom Balkanu fenomen striktno povezan sa lokalitetima tipa Obrovac (Трипковић 2013). Obilazak i dokumentovanje tokom prethodnih godina praktično svih lokaliteta ovog tipa u zapadnoj Srbiji, među kojima se po očuvanosti ističu Šanac u Obrovčinama u Dublju, Šančina u Desiću,

Slika 6. Vodice, Valjevska Slatina
(foto B. Tripković).

Obrovac u Ratkovači, Obrovac u Majuru, Šanac na Obrvi, Likića šuma kod Bogosavca, Vodice kod Valjevske Slatine (Slika 6) i nekoliko drugih, drži nas u uverenju da se razumevanje izgleda ili istaknutih fizičkih karakteristika ovih nalazišta, kao što su “brežuljak”, “tel”, “tumul”, “jarak”, “bedem” i “udubljenje u sredini”, sastoji iz dva neodvojiva saznanja i interpretativna procesa. U prvom, istaknutu ulogu bi trebalo da imaju jarak i bedem koji, kao proizvod ljudske kulture, ukazuju KAKO je lokalitet izgledao NEKADA; u drugom, najvažniju ulogu bi trebalo da imaju procesi formiranja arheološkog nalazišta, poput erozije bedema i formiranja depresije u sredini nalazišta, koji ukazuju ZAŠTO ga tako vidimo SADA. Razumevanjem formacionih procesa na nalazištu dobijamo mogućnost da, uz nastavak terenskih istraživanja u okviru projekta, lokalitete tipa Obrovac prvi put razmatramo, analiziramo i razumemo kao deo širokog kulturnog i društvenog obrasca ponašanja u kome utvrđeni i/ili ograđeni prostori kružne osnove, sa naseljem ili bez njega, čine najznačajniji fenomen perioda (Whittle 1996; Parkinson and Duffy 2007).

ZAKLJUČAK

Lokaliteti tipa Obrovac su arheološka nalazišta u vidu brežuljka, većinom prečnika do 40 m, koja su okružena širokim jarkom. Rasprostranjeni su isključivo u zapadnoj Srbiji. Prvi istraživači su izneli nekoliko pretpostavki o ulozi ovih naselja, između ostalog i da su praiistorijski stanovnici zemlju iskopanu iz rova nabacivali u unutrašnji prostor i tako mesto stanovanja izdigli radi zaštite

od poplava. U ovom radu je ta hipoteza testirana komparativnom stratigrafskom analizom dva nalazišta. Sudeći prema rezultatima ovog istraživanja, lokaliteti tipa Obrovac nisu stekli izgled brežuljka stavljanjem debelog naboja. "Naboj" je, zapravo, paleozemljište izrazito tamnomrke ili tamnosive boje koje je presloženo kulturnim sedimentom i tako očuvano. Umesto stare hipoteze, ovde je predložen nov teorijski okvir za razumevanje načina na koji su formirana nalazišta tipa Obrovac. Najvažniju ulogu u tom procesu imali su izgradnja jarka i zaštitnog bedema na perimetru nalazišta, kao i kasnija erozija bedema, čime su lokaliteti dobili izgled opisan u literaturi.

BIBLIOGRAFIJA

- Милојевић, Д. Мирослав. 1962. Мачва, Шабачка Посавина и Поцерина, Географски институт „Јован Цвијић“, Београд.
- Parkinson, A. William and Duffy, R. Paul. 2007. Fortification and Enclosures in European Prehistory: A Cross-Cultural Perspective. *Journal of Archaeological Research* 15 (2), 97–141.
- Стојић, Миодраг и Церовић, Момир. 2011. *Шабач, културна стипаиурафија ираисторијских локалииетиа у Подрињу*. Археолошки институт Београд и Народни Музеј Шабач.
- Tanasijević, Đorđe i Pavlović, Dragiša. 1966. *Pedološka karta zapadne i severozapadne Srbije sa okolinom Beograda*. Institut za proučavanje zemljišta, Beograd: Geokarta.
- Truhović, Vojislav i Vasiljević, Milivoje. 1975. Obrovci, poseban tip neolitskih naselja u zapadnoj Srbiji. *Starinar* 24–25, 157–162.
- Truhović, Vojislav i Vasiljević, Milivoje. 1973. Rekognosciranja u Podrinju. Šanac u Dublju, SO Bogatić-neolitsko naselje. *Arheološki pregled* 15, 133.
- Трбуховић, Војислав и Васиљевић, Миливоје. 1983. *Најстарије земљорадничке културе у Подрињу*. Шабач: Народни Музеј.
- Truhović, Vojislav i Vasiljević, Milivoje. 1972. Rekognosciranje u Podrinju i sondažna istraživanja. *Arheološki pregled* 14, 164–190.
- Truhović, Vojislav. 1976 Barič – kula Ljutice Bogdana, Subotica, VU Koceljevo. *Arheološki pregled* 18, 176–177.
- Truhović, Vojislav. 1974 Obrovac u Majuru, Šabac – naselje neolitskog doba. *Arheološki pregled* 16, 28.
- Трипковић, Бобан 2009. *Домаћинство и заједница на централном Балкану*. Докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд.

- Трипковић, Бобан. 2013. *Домаћинство и заједница. Кућне и насеобинске историје на централном Балкану*. Београд: Филозофски факултет.
- Трипковић, Бобан, Церовић, Момир и Булић, Дејан. 2013. Културно наслеђе северозападне Србије: локалитети типа Обровац, 40 година касније. *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним областима*, ур. Војислав Филиповић, Радивоје Арсић и Драгана Антоновић 45–56. Ваљево: Српско археолошко друштво и Завод за заштиту споменика културе Ваљево.
- Трипковић, Бобан, Церовић, Момир, Филиповић, Драгана, Трипковић, Ана и Живаљевић, Ивана. 2017. Шанац-Изба код Липолиста, локалитет типа „Обровац“: стратиграфија и релативна хронологија. *Гласник САД* 33, 47–71.
- Tripković, Boban, Penezić, Kristina. 2017. On-site and off-site in western Serbia: A geoarchaeological perspective of Obrovac-type settlements. *Quaternary International* 429, 35–44.
- Vasiljević, Milivoje. 1967. Desić-Parlozi, Šabac – utvrđeno naselje s kraja neolita i početka bronzanog doba. *Arheološki pregled* 9, 1967, 21–22.
- Vasiljević, Milivoje. 1972. Ratkovača u Lugu, Dublje, SO Bogatić – praistorijsko naselje. *Arheološki pregled* 14, 1972, 166.
- Vasiljević, Milivoje. 1973. Rekognosciranje Podrinja. *Arheološki pregled* 15, 1973, 133–160.
- Whittle, Alasdair. 1996 *Europe in the Neolithic. The Creation of New World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Boban Tripković

Formation of the “Obrovac” Type-Sites – The Stratigraphic Evaluation of an Old Hypothesis

Summary

In this article, stratigraphy of the Obrovac type-sites, hilly settlements surrounded by a wide ditch, present only in western Serbia, was examined. The first researchers assumed that prehistoric inhabitants dug the ditch around the settlement, and then spread the dug earth inside the entrenched space in order to raise habitation space and protect it from the floods. Until now, this hypothesis could not be tested due to insufficient research. In order to reevaluate it, the

comparative analysis of stratigraphy of two sites, Šanac in Obrovčine (Bogatić), excavated almost forty years ago, and Šanac-Izba in Lipolist, excavated in 2013, was conducted.

The site of Šanac in Obrovčine, in the vicinity of the village of Dublje (Bogatić), was described as a 2 m high elevation with 25 m in diameter, encircled by a ditch, with material culture belonging to the Early Eneolithic. The site was excavated with two cross-set trenches (1x20 m). Very simple stratigraphy was revealed. The lowest level was represented by “dark-brown, greasy, beaten soil”, with a thickness of 0.3 m. On this layer, archaeological material, such as daub remains and pottery sherds was found, as well as reddish soil, probably originating from burnt daub. Archaeological remains were covered by a “yellow, loessoid soil”. On the top, a thin layer of humus was identified.

The site of Šanac-Izba near Lipolist (Šabac) is a small ditched place, elevated in relation to its surroundings to the height of 1.5 m. The archaeological material also belongs to the Early Eneolithic. The site was excavated by two trenches (2x2 m). In the bottom of both trenches, a pedological base in the form of yellow clayish soil (pseudogley), gradually becoming darker, until almost black on the top, was identified. The average thickness of this dark layer was around 0.4 m, but sometimes it was even thicker. It represented palaeo-soil. The archaeological remains, i. e. remains of an architectural structure, were deposited on top of it. This structure was covered with a red-yellowish soil, which contained pieces of daub and pottery sherds. The uppermost level, the surface layer with a thickness of 20 cm was devastated by modern agriculture.

According to the results of the excavation and geo-archaeological coring conducted on six other locations, the hilly appearance of the Obrovac type-sites did not originate by spreading big quantities of earth, as it was assumed before. Instead, it is more probable that the dark-brown or dark-grey palaeo-soil was wrongly interpreted as an artificial layer. Therefore, the appearance of the Obrovac type-sites depends on the number of natural and cultural factors. In our opinion, the most important cultural factors were the ditch and the rampart on the perimeter of the settlements. The gradual erosion of the ramparts caused the hilly appearance of the sites with a small depression in their center, as was perceived by the researchers some forty years ago.